

LIMBA ROMÂNĂ ȘI MAREA UNIRE¹

1. Limba română, singurul idiom cu origine latină vorbit în partea central-estică a Europei, a apărut, cum foarte bine se știe, în condiții istorice și sociale speciale și a evoluat într-un spațiu lingvistic total diferit de fondul original. („Insula de romanitate” apărută în zona carpato-dunăreană în urma romanizării vechii Dacii, a fost ulterior segmentată, în partea sa sudică de prima formațiune statală creată în „marea slavă”, care a înconjurat-o de timpuriu. Ea a fost apoi mărginită în partea sa vestică de „ape fino-ugrice” care au desprins din spațiul romanizat și atunci deja românizat, după aproape un mileniu de existență, alte comunități vorbitoare ale românei istorice, împingându-le spre sud.)

Izolată de romanitatea occidentală și, din motive deopotrivă sociale, politice și culturale, lipsită de contactul cu limba latină, româna a conservat mai bine decât limbile romanice-surori deopotrivă fondul latinesc original și tendințele ce au caracterizat latina populară. Și-a păstrat, din aceleași multiple motive, unitatea, iarăși, într-o mai mare măsură decât limbi romanice prestigioase, devenite în timp factori culturali cu influență majoră nu doar în Europa.

„Limba română ca limbă istorică – nota marele lingvist Eugen Coșeriu – este mai unitară decât alte limbi romanice; mult mai unitară decât limba istorică italiană; [...] mai unitară decât franceza și cel puțin la fel de unitară ca spaniola istorică.”

Iar ideea a revenit constant în studiile de romanistică, limba noastră fiind considerată cu argumente indiscutabile cea mai unitară limbă romanică.

Vocația unității sau, altfel spus, transformarea de către română a izolării de limba latină și de comunitățile care formează Romania occidentală într-un avantaj istoric, este ușor de remarcat la nivel dialectal,

---

¹ Lucrarea a fost susținută în plenul conferinței *Lexic comun / Lexic specializat. Limba și cultura română în context național și european: evaluări și perspective la Centenarul Unirii*, Galați, 26-27 octombrie 2018.

fondul originar latinesc fiind același în toate dialectele istorice ale limbii noastre, dacoromâna, aromâna, meglenoromâna și istroromâna. Iar unitatea poate fi constatată, în ciuda evoluțiilor interne, firești în dezvoltarea diacronică a oricărei limbi, și în cadrul fiecăruia dintre aceste dialecte, la nivelul variantelor locale, graiurile sau subdialectele dacoromânești având, spre exemplu, o distribuție geografică în care granițele politice sau administrative ale marilor provincii istorice românești nu au totdeauna relevanță.

Aceeași remarcabilă unitate, frecvent remarcată și bine demonstrată la nivelul limbii vorbite, este însă și mai ușor de detectat la nivelul românei literare, formă elevată și apoi cultivată, apărută cu secole în urmă în spațiul nord-dunărean, ca urmare a unor acțiuni manifestate convergent de cărturari reprezentativi ai acestui neam, în condiții politice și cultural-religioase bine determinate.

Procesul de constituire a românei literare, proces îndelungat, manifestat în condiții socio-culturale speciale este, în această perspectivă, o succesiune de etape, prin care a fost asigurată trecerea de la vechile variante literare regionale, specifice scrisului din provinciile istorice dacoromânești începând cu secolul al XVI-lea, la forma unică a românei literare vechi, acceptată, în cadrul cărții bisericești destinate slujbei, la mijlocul veacului al XVIII-lea. Ulterior, în epoca iluministă, cu aportul remarcabil al reprezentanților Școlii Ardelene, pe baza normelor unice supradialectale, respectate și promovate de scrisul religios, au fost instituite normele limbii române literare moderne. Această ultimă etapă a unui proces deloc linear s-a încheiat cu modernizarea, nu cu eliminarea vechii noastre limbi literare, conservate până astăzi în așa-zisul „limbaj bisericesc”, și cu crearea unei române literare laice. Iar prin noua limbă română literară, apropiată programatic, de la sfârșitul veacului al XVIII-lea până la finele veacului următor, de latină și de limbile romanice moderne, a fost întărită unitatea lingvistică originară, inclusiv la nivelul limbii vorbite.

Ilustrează toate acestea, cum spuneam, vocația și probează perenitatea unității limbii noastre, care trimite prin numele vorbitorilor săi, **români**, spre originea romană, creând și prin aceasta o marcă identitară pe care celelalte limbi romanice nu o atestă. O marcă pe care o recunosc fără dubiu toate popoarele înconjurătoare, vorbitoare ale unor limbi cu origini nonlatine, întrucât, numindu-i pe români **vlahi**, aceste popoare, departe de a nega originea limbii și poporului nostru, proclamă, voit sau nu, conștient sau nu, caracterul romanic al românei și descendența acestui idiom din limba latină.

Românii, locuitori ai unei părți din vechiul spațiu geto-dacic, transformați prin limbă în populație romanică, și-au afirmat deci din totdeauna apartenența la spațiul latin prin nume. Au făcut-o cu mult înainte de argumentarea acestei apartenențe, argumentare construită, în replică la teorii politice ostile, mai întâi de către cărturarii umaniști și apoi, la alt nivel, mult mai elaborat și cu argumente științifice autentice, de către învățații iluminiști. Demonstrau cronicarii umaniști că nu suntem urmașii exilaților din Imperiul roman aflați sub conducerea generalului Flaccus, ci că „de la Râm ne tragem”. Argumentau științific iluminiștii ardeleni, pe urmele lui Dimitrie Cantemir, că suntem descendenții demni, totdeauna stabili, ai populației romanizate nord-dunărene, nu venetici târzii într-un spațiu rămas „terra deserta” timp de aproape un mileniu.

La începuturile umanismului românesc, în una dintre versiunile primei traduceri românești a Apostolului, pusă sub tipar de diaconul Coresi, la Brașov, în circa 1566, slavonul *rimleanin* a fost echivalat, de altfel, cu *rumân*. („Acești oameni zimintesc cetatea noastră, jidovi fiind, și spun năravurile ce nu se cade noao a le priimi și a le face, rumâni sântem.”) Substituirea lexicală menționată echivalează cu o afirmare timpurie a ascendenței noastre romane, mai puternică decât modificarea lui *rumân* în *român*, la finele secolului al XVI-lea, sub influența probabilă a textului Vulgatei. (Deloc surprinzător, dar semnificativ pentru cultura, inclusiv latinească, a lui Dosoftei, *rumân* este utilizat cu sensul „roman” și în *Vieața și petreacerea sfinților*, tipărită de marele cărturar moldovean la sfârșitul secolului al XVII-lea.)

Unitară în fond și în formă, în ciuda faptului că vorbitorii săi au trăit, până la începutul epocii moderne, în formațiuni statale diferite, limba română a fost, cum bine se știe, nu doar un bine marcat și foarte puternic mijloc identitar, ci și un factor constant și important de coeziune culturală și politică.

Mica Unire, cea prin care Țara Românească și Moldova au format, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, un singur stat modern, apoi Marea Unire, care a permis cuprinderea între aceleași granițe, alături de Principatele Unite, a provinciilor istorice aflate peste munți, precum și realipirea provinciilor românești estice, Basarabia și Bucovina, au consfințit unificarea celei mai mari părți din spațiul românesc original. Unitatea lingvistică, precedentă celor două uniri administrative săvârșite în epoca modernă, a fost dublată în urma celor două remarcabile evenimente istorice de unitatea politică a românilor nord-dunăreni în cadrul acelorași granițe.

2. Cercetătorii Marii Uniri, eveniment politic major, frecvent evocat în acest an, pun pe bună dreptate în evidență în primul rând efortul ieșit din

comun al armatei române, deplina implicare populară în evenimentele importante ale vremii, concomitent cu sublinierea rolului jucat de marii oameni politici români într-un context politic european devenit favorabil împlinirii idealurilor de constituire a statului român național modern.

Limba română este considerată, în analizele consacrate acestui eveniment istoric de excepție, beneficiar favorizat.

Și, judecând prin consecințe, considerația anterior formulată pare pe deplin justificată.

Limba fiind un fenomen social, relația dintre română și evoluția societății românești, dintre limbă și istoria poporului care o vorbește este indiscutabilă. Marea Unire, prin crearea unor instituții culturale respectiv științifice cu relevanță națională, care au avut, firesc, în vedere în acțiunea și în programele lor întregul spațiu românesc, nu putea să nu influențeze starea și evoluția limbii noastre.

După crearea în urmă cu un secol a statului național unitar, au apărut instituții politice (de tipul ministerelor centrale), care au stabilit reglementări unitare pentru tot teritoriul național. Au fost înființate sau întărite organisme cultural-științifice, care aveau în vedere limba și cultura spațiului românesc în ansamblu, spațiu acum reîntregit. La Cluj, în 1919, și apoi la Iași, în 1927, au fost înființate de către Sextil Pușcariu, respectiv de către Alexandru Philippide, două remarcabile institute de cercetare, Muzeul limbii române și Institutul de Filologie Română, intrate ulterior în sistemul institutelor academice de prim rang. Au apărut noi instituții de învățământ, unele chiar în sânul comunităților istorice românești din sudul Dunării, și a fost înființată, în 1919, Universitatea românească de la Cluj, care a întărit acțiunea celor două Universități românești existente din a doua jumătate a secolului precedent la Iași, respectiv la București. Iar în 1928 începe să emită postul românesc de radio, cu efecte ușor de bănuț în plan politic, cultural și, desigur, lingvistic.

Sub egida Academiei Române, for cu largă reprezentare națională (încă de la înființare, în 1866, membrii săi fondatori au fost astfel aleși încât să reprezinte toate comunitățile istorice românești), sub egida celui mai înalt for științific și cultural al României s-au întocmit lucrări normative sau descriptive destinate întregului teritoriu românesc și culturii românești în ansamblu. Mă gândesc, selectând doar lucrări și acțiuni științifice cu relevanță majoră pentru limbă, în primul rând la *Dicționarul Academiei*, conceput încă înainte de primul război mondial, dar am în vedere și *Îndreptarul ortografic*, negociat îndelung și validat, în 1932, ca îndrumar unic al culturii românești scrise, sub coordonarea lui Sextil Pușcariu. Nu pot ignora *Atlasul lingvistic român*, autentic „muzeu”, adică depozitar pentru

viitorime al faptelor caracteristice limbii noastre, cum a gândit Sextil Pușcariu, și nici cercetările etnologice, etnografice și socio-culturale întreprinse în întregul spațiu românesc de către echipa condusă de Dimitrie Gusti. (În 1936, sub conducerea marelui savant se înființa, la București, Muzeul Satului, instituție culturală ce pune în evidență, în altă formă decât *Atlasul Lingvistic Român*, unitatea culturii tradiționale românești.)

Autori de primă mână, școliți în Apus, care fructificau însă și idei ale marilor înaintași de la sfârșitul veacului al XIX-lea, dau acum la iveală lucrări importante consacrate limbii române, inclusiv gramatici și lexicoane, atente la forma unitară a românei literare moderne. Literatura română, ca expresie de prim rang a românei moderne, atinge acum un nivel ce putea fi doar bănuțit chiar și în epoca marilor clasici. Iar știința, continuând să dezvolte câștigurile remarcabile ale secolului al XIX-lea, racordează pe deplin spațiul românesc cu spațiul Europei moderne.

După Marea Unire s-a acționat deci într-un cadru instituțional modern pentru întărirea unității culturale și lingvistice a întregului spațiu românesc, cartea și instrucția continuând să fie instrumente importante de susținere și de promovare a normelor unice, supradialectale. Iar mișcarea, mai ușoară acum, în întreg spațiul românesc a cărții și a formelor culturii elevate, inclusiv a scriitorilor, promotori ai românei literare, a devenit și ea factor important pentru întărirea unității de neam, de limbă și de cultură.

Consecința a fost o și mai bună integrare culturală (și implicit lingvistică) a unora dintre provinciile acum reunite. (Mă refer nu atât la Transilvania, totdeauna apropiată de Regat, cât la Basarabia și la Bucovina, incluse multă vreme în alte unități statale, unități deloc sau nu totdeauna favorabile românismului. Pentru Basarabia, desprinsă din Moldova cu un secol înainte de primul război mondial, se imaginase chiar, din spațiul rusesc, crearea – după unii chiar existența – unei limbi romanice independente de română, așa-zisa „limbă moldovenească”. A fost această încercare, ca și dorința de a păstra, în fostul spațiu politic iugoslav, numele vlahi pentru populația care vorbește limba română, dovada indiscutabilă a forței unificatoare a limbii noastre.)

Urmare a dezvoltării concertate a culturii naționale după momentul Marii Uniri, limba română și-a făcut deci și mai evidentă unitatea, adăugând o etapă nouă, modernă, într-o acțiune nicicând întreruptă de afirmare și de consolidare a românității.

Celelalte etape, precedente, ale acestui proces coincid cu perioadele de evoluție a limbii noastre de cultură, în care ideea de românitate se întrepătrunde cu aceea de cultivare a formei elevate a scrisului românesc.

Selectez pentru valoarea lor probatoare numai câteva repere, desigur foarte bine cunoscute, reamintind doar că *limbă* a însemnat multe secole deopotrivă „neam, popor” și „comunitate de credință”, alături de accepția de bază, „mijloc de comunicare” sau „instrument de exprimare utilizat de o comunitate formată din oameni cu aceeași origine etnică”. Școala s-a alăturat deci totdeauna, în acțiunea sa de culturalizare, acțiunii Bisericii, indiferent de rit și de subordonarea acesteia față de Bizanț sau față de Roma, limba, credința creștină și neamul fiind gândite totdeauna împreună.

În veacul al XVI-lea, circulația cărții scrise și a aceleia manuscrise, concomitent cu o mișcare continuă în cadrul provinciilor istorice a copiștilor, traducătorilor și tipografilor, atesta existența aceluiași scop (derivat) al traducerilor religioase făcute în „limba rumânească”, anume coeziunea intracomunitară: „să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini” (citim în predoslovia *Întrebării creștinești* a diaconului Coresi, tipărită acum aproape 560 de ani).

Ideea era formulată și un veac mai târziu, când Varlaam tipărea la Iași *Cartea românească de învățătură* și când Simion Ștefan acționa, în Transilvania, nu doar pentru modernizarea lexicală a traducerilor religioase prin acceptarea modelului greco-latin („unele cuvinte ... încă le-am lăsat grecește, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa”, nota cărturarul ardelean), ci și pentru eliminarea diferențelor existente între variantele literare regionale ale românei vechi (prin „cuvintele acealea ... carele le înțeleg toți”), fiind astfel contracarată „vina celuia ce-au răsfirat rumânii printr-alte țări” (citim în predoslovia *Noului Testament* de la Bălgrad apărut în 1648).

Proiectul cultural, literar și politic excepțional, nu doar pentru cultura românească din final de secol XVIII, ilustrat de *Biblia* din 1688 (reunirea într-o primă imprimare integrală, după o revizie muntenească, a două versiuni, moldovenească, respectiv transilvăneană a *Vechiului* și a *Noului Testament*, proiect pus în operă la București, de către o echipă de tipografi moldoveni), este urmat îndeaproape, dar cu rezultate mult mai bune, din punctul de vedere al normelor scrisului literar, de tipăriturile românești ale lui Antim Ivireanul, mitropolitul luminat, care a devenit artizanul impunerii variantei literare muntenești în cartea românească de slujbă. Cărțile religioase muntenești au devenit astfel model nu doar tipografic, ci și lingvistic pentru întreg spațiul românesc.

Unificarea normelor vechii noastre limbi de cultură, constatată de corifeii Școlii Ardelene („în cartea bisericească tot o dialetă [adică o aceeași limbă] iaste”, formula Petru Maior, în 1819, o idee devenită curentă la

începutul veacului al XIX-lea), a creat punctul de plecare pentru constituirea normelor scrisului românesc literar modern, scris esențialmente laic. Ion Heliade Rădulescu, când propunea, în 1836, contemporanilor săi nu doar baza, ci și principiile de unificare a românei literare moderne, se raporta la vechea română literară ilustrată de scrisul bisericesc. („Singurul mijloc ca să ne unim la scris și să ne facem o limbă generală literală este să urmăm limbii cei bisericești și pe tipii [adică după normele] ei să facem și limba filosofului, matematicului, politicianului ...”). Era partea formală, de expresie, a unei ideologii ce viza reconstituirea, inițial în plan cultural, a spațiului românesc original, spațiu numit la început Dacia, apoi tot mai des România.

(Cele două nume au intrat în titulatura multor publicații și societăți culturale înainte de anul 1859, deci înainte ca România să devină numele unei formațiuni statale. Reamintim numele purtate de cunoscutele gazete literare *Albina românească*, *Curierul românesc* și *Dacia literară*, dar evocăm și mai puțin știutele astăzi *Românul*, publicația periodică bucureșteană înființată în 1857, *România*, nume a trei gazete politice și literare apărute la București, în 1838 și în 1857, respectiv la Iași, în 1858, respectiv *România literară*, săptămânal literar ieșean, inițiat în 1852, dar difuzat, din cauza cenzurii, abia în 1855.)

Până să fi fost deci creată o entitate politică și administrativă care să reunească fie și parțial zonele istorice ale spațiului românesc, cultura românească avea astfel ca formă de expresie unitară și elevată o limbă literară modernizată și din nou, după alte principii, unificată. Fuseseră operate sau erau vizate mici corecturi ale normelor vechiului scris literar, cu insistență pe ideea de refacere a unității pe baza fondului latinesc original. Se apela totodată la unitatea ce urma să fie obținută, în plan superior, printr-o intensă modernizare, datorată acceptării modelelor latinesc și romanic. Scriitorii, formatori de opinie activi și avizați, au acceptat rapid, indiferent de provincia istorică unde își desfășurau activitatea sau a cărei normă lingvistică o ilustrau, noua formă, unificată în scrisul laic.

Unirea politică și administrativă a principatelor Țării Românești și Moldovei a fost, în aceste condiții, nu punctul de plecare, ci rezultatul unității culturale și lingvistice. La fel cum, după Mica Unire, acțiunile instituțiilor politice și administrative unificate au reprezentat continuarea și transformarea în realitate a idealurilor naționale promovate constant încă din epoci mai vechi, idealuri aduse în actualitate de marii iluminiști, ce au activat deopotrivă dincolo și dincoace de Carpați, vechi idealuri integrate

în programe politice moderne de reprezentanții culturii românești educați în epoca pașoptistă.

Literatura și știința românească, ridicate în foarte scurt timp la nivelul existent în țările civilizate din Apus, dau și prin limbă, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dovada maturității culturale, sociale și politice rapid dobândite.

Iar războiul de independență, la care au participat nu doar românii din Principate, ci și cei din provinciile istorice de peste munți, argumentează suplimentar ideea importanței unității de limbă și de cultură pentru menținerea și consolidarea unității politice a unui popor.

Evenimentele din 1877 se vor repeta în mod similar, dar pe cu totul alt plan și având efecte mult mai importante pentru unitatea națională a românilor, în anii primului război mondial. Participarea la acest război va adăuga argumentelor culturale și lingvistice, celor ce evidențiază unitatea de neam și originea comună, oportunitatea politică, inteligent folosită în condițiile existenței Principatelor Unite, create și consolidate în mai puțin de șase decenii ca stat național românesc.

3. Manifestând unitate și continuitate, limba ca formă identitară a culturii românești și a poporului român a fost deci, în trăsăturile sale generale definitorii, nu rezultat al Marii Uniri, ci promotor al acesteia.

Fără conștiința unității de neam, conștiință menținută și întărită deopotrivă de acțiunea intelectualilor patrioți, de unitatea culturii și îndeosebi de unitatea limbii, unirea nu ar fi fost posibilă.

The Romanian Language and the Great Union

Abstract: The Romanian language, the identity form of the national culture, was constantly, at the level of both the spoken and the literary language, a factor of cohesion and a promoter of the unity of the Romanian people. As a consequence of the development of the national culture, after the Great Union, Romanian has made its unity more evident, adding a new, modern stage, in a permanent action of consolidating the Romanianity.

Key-words: Romanian language, national culture, linguistic unity, identity factor, Romanianity.